

SYKARIUSZE. PRZEBIEG ZAMACHU
STAROŻYTNYCH TERRORYSTÓW
ZE WSPÓŁCZESNEJ PERSPEKTYWY
ANALITYCZNEJ

THE SICARII. THE COURSE OF THE ATTACK
OF ANCIENT TERRORISTS FROM A CONTEMPORARY
ANALYTICAL PERSPECTIVE

Robert Bobkier¹, Piotr Herman²

ABSTRAKT

Współczesny terroryzm międzynarodowy nie różni się zasadniczo od aktów przemocy, mających miejsce już w starożytności. Przykładem stosowania terroryzmu politycznego byli sykariusze, sicarii, czyli żydowska sekta, szczególnie aktywna w Palestynie i w Egipcie w latach 66-73 n.e. Niemal wszystkie informacje na temat tego ugrupowania pochodzą od Józefa Flawiusza, rzymskiego historyka żydowskiego pochodzenia. Sam termin *sicarii* ma łacińską etymologię i w łacińskim języku prawnym pojawił się w 81 r. p.n.e. wraz z ustawą *Lex Cornelia de sicariis et veneficis*. Była to jedna z pierwszych regulacji prawnych w zakresie przestępczości zorganizowanej. Sykariusze walczyli na terenie swojego kraju z zamiarem jego wyzwolenia spod panowania obcego mocarstwa, Rzymu. Autorzy, korzystając z dostępnego materiału źródłowego, dokonali analizy typowego zamachu, dokonanego przez *sicarii* i skonfrontowali go z osiągnięciami współczesnej kryminalistyki oraz z doświadczeniem w zakresie działań służb

¹ Abraham & Ben Hadar Law and Audit; robert.bobkier@gmail.com.

² Abraham & Ben Hadar Law and Audit.

specjalnych. Pozwoliło to na ustalenie warunków, które musiały być spełnione, by taki zamach mógł być przeprowadzony dla efektywnego zastosowania przez sykariuszy terroryzmu do celów walki politycznej.

SŁOWA KLUCZOWE:

terroryzm, Józef Flawiusz, *sicarii*, sykariusze, zamach, Izrael, Rzym

ABSTRACT

The authors claim that contemporary international terrorism differs a little from the acts of violence that took place in ancient history. Such an example of the use of political terrorism was Sicarii, a Jewish sect operating in Palestine and Egypt in the years 66-73 CE. Almost all information about this group comes from Flavius Josephus, a Roman historian of Jewish origin. The term *sicarii* itself has a Latin etymology and means murderers or assassins. It appeared in legal Latin in 81 BCE together with the *Act Lex Cornelia de sicariis et veneficis*, which was one of the first legal regulations in the field of serious organized crime. The Sicarii, however, fought in their own country with the intention of liberating it from the rule of a foreign power, Rome. Using the available source materials, the authors analyzed a typical attack made by *Sicarii* and confronted it with the achievements of modern forensics and their experience in the field of secret services. This made it possible to establish the conditions that had to be met for such an attack. To take place to effectively use terrorism for political struggle by the Sicarii.

KEYWORDS

terrorism, Flavius Josephus, Sicarii, Zealots, assassination, Israel, Rome

*Przeszłość za każdym razem staje się inną
w teraźniejszości, w której ją odtwarzamy.*
G.H. Mead³

Zjawisko terroryzmu ma korzenie w bardzo odległej historii i można co najwyżej próbować wyróżniać poszczególne jego etapy i formy występowania⁴. Jednym z pierwszych opisanych przykładów stosowania terroryzmu politycznego była sekta żydowskich sykariuszy (*sicarii*), której aktywność w Ziemi Świętej przypada przede wszystkim na lata 66-73 n.e⁵. Pierwotnym źródłem dostępnej wiedzy o tej sekcie są opisy zawarte w dziełach żydowskiego historyka Józefa Flawiusza (łac. Titus Flavius Iosephus) – w *Wojnie żydowskiej* i *Dawnych dziejach Izraela*⁶. Jednakże pomimo tej jednoźródłowości jest to (poza średniowiecznymi asasynami) najlepiej znany dawny ruch o charakterze terrorystycznym⁷.

Celem niniejszego opracowania jest próba konfrontacji opisów Flawiusza z wiedzą dzisiejszej nauki o bezpieczeństwie, kryminalistyki, medycyny oraz z taktyką działań aktualnych terrorystów, posługujących się bronią białą. To zderzenie relacji sprzed dwóch tysięcy lat ze współczesnymi, odtajnionymi instrukcjami bojowymi sił specjalnych pozwoliło na postawienie tezy o niezwykłej sprawności organizacyjnej sykariuszy. Zdaniem autorów ugrupowanie to musiało stosować metody, które współcześnie określić można jako wywiadowcze.

Sica to zakrzywiony sztylet, tradycyjna broń trackich gladiatorów⁸. Derywatem od *sica* jest łaciński rzeczownik *sicarii* (zabójcy, mordercy)⁹. *Sica* była prawdopodobnie powszechnie używana, skoro powstał zbiorczy termin *sicarii* jako określenie ludzi „złego charakteru”, którzy się nią w celach przestępczych posługiwali. *Sica* stanowiła broń głównie ofensywną, na co wskazuje zarówno

³ G.H. Mead, *The Philosophy of the Act*, Chicago 1938, s. 22-23.

⁴ T. Copeland, *Is the "New Terrorism" Really New?: An Analysis of the New Paradigm for Terrorism*, „Journal of Conflict Studies”, nr 2, 2001, s. 7.

⁵ R.A. Horsley, *The Sicarii: Ancient Jewish "Terrorists"*, „The Journal of Religion”, nr 4, 1979, s. 435.

⁶ K.P. Jackson, *Revolutionaries in the First Century*, „Brigham Young University Studies”, nr 3, 1996, s. 129.

⁷ Por. R. Bobkier, *Taqiyya. Szyicka doktryna „uświęconego kłamstwa” jako narzędzie terrorystów*, „Res Politicae”, t. 13, 2021, s. 117-137.

⁸ Por. Z. Gočeva, *Gladiatorenkämpfe in Thrakien*, „Klio. Beiträge zur Alten Geschichte”, nr 1-2, 1981, s. 493-502.

⁹ S. Zeitlin, *The Sicarii and Masada*, „The Jewish Quarterly Review”, nr 4, 1967, s. 251.

jej kształt, jak i negatywny kontekst, w jakim pojawia się w źródłach¹⁰. Co ciekawe, w jednej z dziewiętnastowiecznych polskich publikacji na temat zorganizowanej przestępczości włoskiej terminem *sicarii* określano rzymską odmianę sycylijskiej mafii¹¹.

W rzymskim języku prawnym termin *sicarii* zaistniał w roku 81 p.n.e. wraz z jedną z najważniejszych ustaw Lucjusza Korneliusza Sulli *Lex Cornelia de sicariis et veneficis*¹², penalizującą *crimen inter sicarios* (zbrodnię gangsteryzmu rzymskiego)¹³. W opozycji do stypizowanych w *Lex Cornelia* rzymskich przestępców żydowscy *sicarii* nie działali wyłącznie w miastach¹⁴. J. Flawiusz tak ich przedstawia: „rozbójnicy zwani sykaryjczykami” byli plagą trapiącą kraj, albowiem „całe wsie puszczały z dymem i plądrowali”, „częstokroć także wpadali z bronią do wsi swoich wrogów, rabowali je i podpalali”¹⁵. Używane zamiennie w dalszej części niniejszego artykułu pojęcia: polskie „sykariusze” oraz łacińskie *sicarii* dotyczą wyłącznie grupy z Ziemi Świętej.

W początkowym okresie istnienia ugrupowania sykariusze nie zwracali uwagi rzymskich władz. Ten stan rzeczy uległ diametralnej zmianie, gdy „fantazje o przemocy przekuli oni w pełne przemocy działania”¹⁶. Odnosząc opisy *Josephusa* do chronologii wydarzeń w ówczesnej Ziemi Świętej, N. Ben-Yehuda szacuje, że rozpoczęli oni działalność w 52 r. n. e.¹⁷. Sam Flawiusz w *Wojnie żydowskiej* relacjonował sposób działania *sicarii* następująco [tłumaczenie A. Niemojewskiego]:

mordowali ludzi w biały dzień i w samym sercu miasta. Mieszali się z tłumem, szczególnie w czasie świąt, i nosząc ukryte pod szatami małe sztylety, żgali nimi

¹⁰ K. Amielińczyk, *Lex Cornelia de sicariis et veneficis. Ustawa Korneliusza Sulli przeciwko nożownikom i trucicielom*, Lublin 2011, s. 40-41.

¹¹ *Maffia i Camorra*, „Gazeta Lwowska”, nr 230, 1876, s. 3.

¹² M. Brighton, *The Sicarii in Josephus's Judean War. Rhetorical Analysis and Historical Observations*, Atlanta 2009, s. 58.

¹³ K. Amielińczyk, ‘Modus operandi’ sprawcy przestępstwa karnego w rozważaniach rzymskiej jurysprudencji?, „Zeszyty Prawnicze”, nr 2, 2022, s. 29.

¹⁴ S.G.F. Brandon, *Jesus and the Zealots. A Study of the Political Factor in Primitive Christianity*, Manchester 1967, s. 47.

¹⁵ J. Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, Poznań 1962, s. 953.

¹⁶ J.J. Collins, *Radical Religion and the Ethical Dilemmas of Apocalyptic Millenarianism*, [w:] Z. Bennett, D.B. Gowler (red.), *Radical Christian Voices and Practice. Essays in Honour of Christopher Rowland*, New York 2012, s. 94.

¹⁷ N. Ben-Yehuda, *Political Assassinations by Jews. A Rhetorical Device for Justice*, Albany 1993, s. 103.

swoich przeciwników. Kiedy ci padali martwi, zabójcy przyłączali się do pomstującego tłumu i stając się w ten sposób wolnymi od podejrzeń, w ogóle nie dawali się wykryć¹⁸.

W przekładzie J. Radożyckiego opis ten brzmi nieco odmiennie:

zakradali się potajemnie i mordowali sztyletem, który chowali na piersi. Gdy ofiara padała martwa, wtapiali się w tłum i lamentowali z pozostałymi¹⁹.

Z kolei w *Dawnych dziejach Izraela* Flawiusz prezentuje *sicarii*, którzy „przychodzili w czasie świąt z ukrytą (...) bronią i zmieszani z tłumem mordowali”²⁰.

Istotny z perspektywy dalszych wywodów niniejszego opracowania jest opis „rozbójników zwanych sykaryjczykami, którzy używali krótkich sztyletów przypominających wielkością perskie *akinakes*, lecz zakrzywionych podobnie jak u Rzymian *sicae*. Od nich wzięli nazwę rozbójnicy, których ofiarą padło wielu ludzi”²¹.

Współcześni terroryści posługują się różnymi rodzajami broni w swoich atakach – także bronią białą: czy to jako główną, czy też uzupełniającą metodę ataku w przypadku niepowodzenia detonacji ładunku wybuchowego lub zacięcia broni²². Nóż jest drugim co do częstotliwości użycia narzędziem terrorystów po materiałach wybuchowych²³. Częstokroć atak nożem jest poprzedzony zamachem dokonanym poprzez wjazd samochodem w tłum ludzi²⁴. Taki sposób działania wybrał islamski terrorysta, „samotny wilk” Mohammed Reza Taheri-Azar, który w 2006 roku usiłował zabić studentów University of North Carolina. Sprawca pozostawił manifest, w którym wskazał, że chciał zamordować obywateli USA przejeżdżając ich samochodem i dźgając nożem²⁵.

¹⁸ J. Flawiusz, *Wojna żydowska*, tłum. A Niemojewski, Sandomierz 2013.

¹⁹ Idem, *Wojna żydowska*, tłum. J. Radożycki, Warszawa 2001, s. 176.

²⁰ Idem, *Dawne...*, op. cit., s. 953.

²¹ J. Flawiusz, *Dawne...*, op. cit., s. 955.

²² V. Arianti, *Analysing Use of Sharp Weapons in Terrorist Attacks in Indonesia*, „Counter Terrorist Trends and Analyses”, nr 4, 2018, s. 15.

²³ R. Simcox, *The Asylum-Terror Nexus: How Europe Should Respond*, „Backgrounder” 18.06.2018, nr 3314, s. 5, <https://www.heritage.org/sites/default/files/2018-06/BG3314.pdf>, (dostęp 18.02.2023).

²⁴ A. Jasiński, *Protecting public spaces against vehicular terrorist attacks*, „Technical Transactions”, nr 2, 2018, s. 47.

²⁵ J.G. Horgan et al., *Across the Universe? A Comparative Analysis of Violent Behavior and*

Bronią białą była w Europie użyta w latach 2001-2007 w 7,3% ataków terrorystycznych²⁶, lecz już w latach 2015-2017 – w około 33%²⁷. Trend jest więc na Starym Kontynencie rosnący²⁸, gdyż stosowanie broni białej wpisuje się w nurt tzw. „niskokosztowego” terroryzmu „samotnych wilków”²⁹.

Ogólnikowość opisów starożytnego historyka w zakresie rodzaju obrażeń, odnoszonych przez ofiary sykariuszy skutkuje koniecznością sięgnięcia do doświadczeń współczesnego państwa, szczególnie dotkniętego terroryzmem, na obszarze którego działali *sicarii* – Izraela. Jest to istotne dla wyciągnięcia dalszych wniosków. Otóż ataki nożem stanowią tam wprawdzie niecałe 5% wszystkich obrażeń ofiar zamachów³⁰, lecz poziom śmiertelności jest szczególnie wysoki³¹.

Analiza serii ataków przeprowadzanych nożem przez terrorystów palestyńskich w latach 1987-1994 oraz 2015-2016 podczas tzw. „intifady noży”³² pokazuje, że napadnięci otrzymywali od 1 do 28 ugodzeń, a śmierć poniosło 25% ofiar ataków, podczas gdy średnia śmiertelność w wyniku odniesienia ran kłutych wynosi od 0 do 4%. W około 90% przypadków ugodzenie nastąpiło w klatkę piersiową, w około 50% ataków w prawą część pleców, co oznaczało, że napaść nastąpiła od tyłu. Nóż przebił serce u 20 ofiar, jamę otrzewnową u 29 z nich (odpowiednio 13% i 19%). Ofiarami były 154 osoby, z czego ponad

Radicalization Across Three Offender Types with Implications for Criminal Justice Training and Education, U.S. Department of Justice, 2016, s. 56, <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/249937.pdf>, (dostęp 16 stycznia 2022).

²⁶ P. Nesser, A. Stenersen, *The Modus Operandi of Jihadi Terrorists in Europe*, „Perspectives on Terrorism”, nr 6, 2014, s. 7.

²⁷ M. Humenberger, *Dynamics and root causes of recent major terrorist attacks in Europe*, Wien 2018, s. 12.

²⁸ E. Bakker, *Jihadi terrorists in Europe their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: an exploratory study*, Den Haag 2006, s. 3.

²⁹ Por. J. Bésenyő, *Low-cost Attacks, Unnoticeable Plots? Overview on the Economical Character of Current Terrorism*, „Strategic Impact”, nr 1, 2017, s. 83-100; S. Bartal, *Lone-wolf or terror organization members acting alone: new look at the last Israeli-Palestine incidents*, „Middle Eastern Studies”, nr 2, 2017, s. 211-228.

³⁰ Por. K. Peleg, L. Aharonson-Daniel, M. Michael, S.C. Shapira, *Patterns of injury in hospitalized terrorist victims*, „The American Journal of Emergency Medicine”, nr 4, 2003, s. 258-262.

³¹ Por. G.A. Smith, *Knife-Related Injuries Treated in United States Emergency Departments, 1990-2008*, „The Journal of Emergency Medicine”, nr 3, 2013, s. 315-323.

³² Por. H. Goodman, Y. Kuperwasser (red.), *The Knife and the Message: The Roots of the New Palestinian Uprising*, Jerusalem Center for Public Affairs, 2018, <http://jcpa.org/pdf/The-Knife-and-the-Message-The-Roots-of-the-New-Palestinian-Uprising.pdf>, (dostęp 7.03.2023).

80% stanowili mężczyźni. Więcej niż 60% z nich było w wieku od 18 do 35 lat, a powyżej 70% ataków miało miejsce w godzinach porannych i przedpołudniowych³³.

Dzięki tym badaniom można stwierdzić, że rany powstałe w wyniku terrorystycznego ataku nożem mają znacząco odmienne charakterystyki w stosunku do obrażeń odniesionych w okolicznościach przestępczości kryminalnej lub przemocy domowej. W przypadku tej pierwszej sprawy posługują się bowiem mniejszymi (krótszymi) nożami, używając ich raczej w celu zastraszenia ofiary lub zadając powierzchowne obrażenia. Natomiast w przypadku drugiej narzędziem jest najczęściej nóż kuchenny, a regułą jest jedno uderzenie, zadane z niewielką siłą. Terrorysty natomiast, posługując się nożami kuchennymi, zadają wielokrotne ciosy z dużą siłą poprzez ugodzenie w klatkę piersiową³⁴ oraz głowę, szyję i kark³⁵. Tym samym ewidentne jest, że działają oni *cum dolo directo*, z zamiarem bezpośrednim zabójstwa.

Oczywiście tak szczegółowe parametry ataków nie znajdują analogicznych punktów odniesienia do działalności pierwotnych *sicarii* z uwagi na brak precyzyjnych opisów Flawiusza w tym zakresie, który z imienia wymienia tylko arcykapłana Jonatana³⁶, będącego ich pierwszą ofiarą, jednakże „po nim dzień w dzień ginęła spora liczba ludzi”³⁷.

U ofiar takich urazów jako czynnik wspólny przez współczesną literaturę medyczną wskazywane jest obfite krwawienie, również zewnętrzne³⁸. Nawet przy obecnym poziomie medycyny śmiertelność w wyniku ran kłutych klatki

³³ O. Merin et al., *Terrorist Stabbings—Distinctive Characteristics and How to Prepare for Them*, „The Journal of Emergency Medicine”, nr 4, 2017, s. 541-547.

³⁴ Por. J. Olding et al., *Penetrating head & neck trauma – Epidemiology and injury characteristics in terror-related violence, interpersonal violence and deliberate self-harm at a level 1 trauma centre*, „The Surgeon”, nr 3, 2019, s. 133-138.

³⁵ M. Rozenfeld, A. Givon, K. Peleg, *Violence-related Versus Terror-related Stabbings: Significant Differences in Injury Characteristics*, „Annals of Surgery” 2018, nr 5, s. 965-970.

³⁶ M. Brighton, *The...*, op. cit., s. 57.

³⁷ J. Flawiusz, *Wojna...*, op. cit.

³⁸ Por. A.K. Mandal, S.S. Oparah, *Penetrating stab wounds of the chest: experience with 200 consecutive cases*, „The Journal of Trauma”, nr 11, 1976, s. 868-872; R. Seitelberger, J. Bialy, M.A. Rajek, *Repair of stab-wound laceration of the aortic arch using deep hypothermia and circulatory arrest*, „The Annals of Thoracic Surgery”, nr 2, 2004, s. 703-704; M. Iwakura et al. *Knife Blade Penetrating Stab Wound to the Brain*, „Neurologia medico-chirurgica”, nr 3, 2005, s. 172-175; M. Łochowski et al., *Penetrating neck traumas*, „Kardiologia i Torakochirurgia Polska”, nr 1, 2014, s. 30-33.

piersiowej sięga 70% przypadków³⁹, a jedynie 6% pacjentów z raną kłutą serca dociera do szpitala z oznakami życia⁴⁰.

Budzi naszą wątpliwość, szczególnie w zakresie analizy śladów krwawych, niekomentowana jeszcze w literaturze w poniższym kontekście część opisu Flawiusza, kiedy konfrontujemy go z dorobkiem współczesnej medycyny i kryminalistyki⁴¹. Opisywany przezeń sposób działania sykariuszy polegał na podcięciu gardła krótkim sztyletem⁴² lub na zadawaniu wielokrotnych ran kłutych („żganiu”). Pozostaje to wprawdzie w zgodności zarówno z wynikami badań archeologicznych⁴³, starożytnymi oraz średniowiecznymi przekazami i traktatami o technice walki⁴⁴, jak i ze współczesnymi (przynajmniej tymi odtajnionymi) podręcznikami i bojowymi instrukcjami jednostek specjalnego przeznaczenia⁴⁵. Wszystkie one wskazują jednoznacznie, że nagły⁴⁶ atak bronią białą krótką na górne partie ciała jest najskuteczniejszy⁴⁷. W szczegól-

³⁹ A.K. Mandal, S.S. Oparah, *Unusually low mortality of penetrating wounds of the chest. Twelve years' experience*, „The Journal of Thoracic and Cardiovascular Surgery”, nr 1, 1989, s. 119-125.

⁴⁰ R. Sobczyński, P. Węgrzyn, J. Sadowski, *Zastosowanie opatrunku TachoSil® w leczeniu rany kłutej serca*, „Kardiochirurgia i Torakochirurgia Polska”, nr 11, 2012, s. 87.

⁴¹ Por. A.Y. Wonder, *Blood Dynamics*, San Diego 2001; S. Brodbeck, *Introduction to Bloodstain Pattern Analysis*, „SIAC-Journal – Journal for Police Science and Practice”, nr 2, 2012, s. 51-57; K. Choromański, *Basics of Bloodstain Pattern Analysis*, [w:] A. Kumar (red.), *Bloodstain Pattern Analysis in Crime Scenarios*, Singapore 2020, s. 3-15; O. Peschel, S.N. Kunz, M.A. Rothschild, E. Mützel, *Blood stain pattern analysis*, „Forensic Science, Medicine and Pathology”, nr 7, 2011, s. 257-270.

⁴² R. Eisenman, „Sicarii Essenes,” *“The Party Of The Circumcision,” And Qumran*, [w:] E.G. Martínez, M. Popović (red.), *Defining Identities: We, You, and the Other in the Dead Sea Scrolls. Studies on the Texts of the Desert of Judah*, Leiden-Boston 2008, s. 258.

⁴³ A. Blackburn, C.J. Knüsel, *Hand Dominance and Bilateral Asymmetry of the Epicondylar Breadth of the Humerus: A Test in a Living Sample*, „Current Anthropology”, nr 2, 2007, s. 377-382.

⁴⁴ Por. B. Kontny, *Próba odtworzenia technik walki mieczem w młodszym okresie przedrzymskim: wpływ formy broni na jej zastosowanie*, „Światowid” 1998, nr 41, s. 388-406; F.von Auerswald, *Ringer Kunst*, Wrocław 2021; B. Walczak, B. Starko, *Additional Transmissions of Hundsfield and Lignitzer Dagger Teachings*, „Acta Periodica Duellatorum”, nr 1, 2018.

⁴⁵ Por. H. Long, *21 Techniques of Silent Killing*, Boulder 1989; R. Applegate, *Combat Use of the Double Edged Fighting Knife*, Boulder 1993; J. Minnery, *CIA Catalogue of Clandestine Weapons*, Boulder 1993; V. Quattrocchi, *The Sicilian Blade. The Art of Sicilian Stiletto Fighting*, El Dorado 1993; С. Иванов-Катанский, *Техника фехтования мечом, ножом и инжалом*, Москва 2003.

⁴⁶ U. Fester, R. Nakayama, P. Cavalcanti, M. Abe, *Bloody Brazilian Knife Fightin' Techniques*, Baird Green Bay 2004, s. 18.

⁴⁷ Por. M. Talaga, *Średniowieczne techniki walki wręcz w świetle danych osteologicznych i traktatów szermierczych*, Academia, 2011, <https://tiny.pl/97vqc>, (dostęp 19.02.2022); S. Franco, *Knife fighting targets. The ultimate knife fighting targeting system for self-defence*, Maryland

ności naturalnym celem jest tu pozbawiona ochrony szkieletu kostnego szyja, z kluczowymi elementami układu oddechowego i nerwowego⁴⁸ oraz płytko położonymi tętnicami⁴⁹.

W tym ujęciu rozważenia wymaga również broń stosowana przez sykariuszy i sposób jej przenoszenia. Flawiusz w *Wojnie żydowskiej* wspomina o „małym sztylecie ukrytym pod szatami”⁵⁰, „sztylecie chowanym na piersi”⁵¹, zaś w *Dawnych dziejach Izraela* o „krótkich sztyletach przypominających wielkością perskie *akinakes*, zakrzywionych jak rzymskie *sicae*”. Analizując *sica* jako narzędzie zbrodni należy wskazać, że była ona mniejsza od zwykłego miecza, a przez to łatwiejsza do ukrycia w połach ubioru. Zapewne była też ostrzejsza, co miało decydujące znaczenie przy ataku znienacka, gdy chodziło o zadanie śmierci jednym ciosem⁵².

Po zestawieniu opisu Flawiusza dotyczącego sposobu działania sykariuszy z osiągnięciami medycyny i kryminalistyki obecnej, oczywistym staje się, że przy takim ataku – szczególnie przy ugodzeniu w tętnicę szyjną – krew wydobywa się pod dużym ciśnieniem i występują (zwłaszcza na powierzchniach pionowych) obfite wytryski krwi⁵³ na odległość do półtora metra⁵⁴. Sama ofiara zachowuje przytomność (w zależności, rzecz jasna, od miejsca ugodzenia) od 5 sekund nawet do pół minuty, lecz przynajmniej bezpośrednio po ataku może, co do zasady (pomijając ugodzenie w szyję), krzyczeć i wzywać pomocy⁵⁵.

Biorąc powyższe pod uwagę, przeprowadzający takie ataki *sicarii*, musieli być w widocznym dla otoczenia stopniu, zabrudzeni krwią. Ślady krwi ofiar

2018, s. 70-168.

⁴⁸ Por. F. Paulsen, J. Waschke, *Atlas anatomii człowieka. Głowa, szyja i układ nerwowy. Łacińskie mianownictwo anatomiczne*, Wrocław 2019.

⁴⁹ U. Fester et al., *Bloody...*, op. cit., s. 20.

⁵⁰ J. Flawiusz, *Wojna żydowska*, tłum. A. Niemojewski... op. cit.

⁵¹ Idem, *Wojna żydowska*, tłum. J. Radożycki... op. cit.

⁵² Zob. K. Amielańczyk, *Lex...*, op. cit., s. 40.

⁵³ M. Walczuk, M. Bogusz, I. Bogusz, *Ślady biologiczne. Analiza mechanizmu powstawania plam krwi i możliwości jej wykorzystania w procesie dowodowym i wykrywczym*, Legionowo 2014, s. 10; por. J. Gąsiorowski, *Nowoczesne technologie w kryminalistyce*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje” 2016, nr 21, s. 73-114; M. Brzozowska, M. Kaczmarek, *Materialnoprawne i kryminalistyczne aspekty przestępstwa zabójstwa*, Piła 2011.

⁵⁴ H. Long, *21 Techniques...*, op. cit., s. 67; S.H. James, Ch.F. Edel, *Bloodstain Pattern Interpretation*, [w:] W.G. Eckert (red.), *Introduction to Forensic Sciences*, Boca Raton 1997, s. 179-180.

⁵⁵ R. Applegate, *Combat...*, op. cit., s. 18.

widoczne byłyby u sprawców na odzieży⁵⁶, w szczególności na rękawach⁵⁷, przynajmniej poprzez całe przedramię do zgięcia łokciowego⁵⁸, a przy kierowaniu ostrza w tętnice dogłowe – również na twarzy⁵⁹.

Z uwagi na kosztowność i czasochłonność wytworzenia broni białej w realiach starożytnej Palestyny⁶⁰ sykariusze raczej nie pozostawiali broni w ciele ofiary po jej ugodzeniu. Technika taka zmniejsza wypływ krwi na zewnątrz, a tym samym jej widoczność na odzieży sprawcy, jak również wyłącza możliwość ujęcia sprawcy z narzędziem zbrodni w ręce⁶¹. Znacząco podwyższa również potencjalny śmiertelny skutek ataku, na co wskazują wyniki współczesnych, w szczególności izraelskich, badań medycznych pacjentów ugodzonych nożem, pozostawionym przez sprawcę w ciele. Nawet w przypadku poniesienia rany niezagrażającej życiu, usuwanie ostrza, chociażby w warunkach sali operacyjnej, rodzi niebezpieczeństwo skutkujących śmiercią uszkodzeń organów wewnętrznych i naczyń krwionośnych⁶².

Z całą pewnością starożytni byli przecież świadomi związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy śladami krwi a zranieniem czy zadaniem śmierci – zwłaszcza wskutek użycia noża, narzędzia znanego już poprzednikom *Homini sapiensis* sprzed 500.000 lat⁶³. Można również z wysokim prawdopodobieństwem postawić tezę, iż świadomość ta była, wobec powszechności użycia broni białej i większej brutalności życia codziennego, większa w czasach antycznych niż obecnych.

Wszystko to stawia pod znakiem zapytania skuteczność opisywanego przez Flawiusza sposobu zapobiegania wykryciu, stosowanego przez sykariuszy,

⁵⁶ S.H. James, P.E. Kish, T.P. Sutton, *Bloodstain Patterns*, [w:] S.H. James, J.J. Nordby (red.), *Forensic Science: An Introduction to Scientific and Investigative Techniques*, London 2014, s. 89.

⁵⁷ Eidem, *Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice*, Boca Raton, s. 136, 2005, 174-177, 480.

⁵⁸ J.M. Taupin, Ch. Cwiklik, *Scientific Protocols for Forensic Examination of Clothing*, Boca Raton 2011, s. 56, 90; J. Millington, *Bloodstain Pattern Analysis*, [w:] P.C. White (red.), *Crime Scene to Court: The Essentials of Forensic Science*, Cambridge 2016, s. 206.

⁵⁹ H. Long, *21 Techniques...*, op. cit., s. 67.

⁶⁰ K. Dervenis, N. Lykiardopoulos, *The Martial Arts of Ancient Greece: Modern Fighting Techniques from the Age of Alexander*, Rochester 2007, s. 91.

⁶¹ H. Long, *21 Techniques...*, op. cit., s. 68-70.

⁶² D. Shaham, T. Sella, A. Makori, L. Appelbaum, A.I. Rivkind, J. Bar-Ziv, *The role of radiology in terror injuries*, „The Israel Medical Association Journal”, nr 4, 2002, s. 564-567; S. Sobnach, A. Nicol, H. Nathire, D. Kahn, P. Navsaria, *Management of the Retained Knife Blade*, „World Journal of Surgery”, nr 34, 2010, s. 1648-1652.

⁶³ E. Williams, *P. Squires, Rethinking Knife Crime. Policing, Violence and Moral Panic?*, Cham 2021, s. 62-63.

polegającego na przyłączaniu się, bezpośrednio po dokonaniu zamachu, do grupy ludzi okazujących oburzenie z powodu zaistniałego zdarzenia.. *Josephus* przedstawia, że sprawcy mieliby „przyłączyć się do pomstującego tłumu, stając się w ten sposób wolnymi od podejrzeń”⁶⁴ czy, wedle innego tłumaczenia, „wtapiać się w tłum i lamentować”⁶⁵.

Odnosząc relacje Flawiusza do siatki pojęciowej z zakresu nauki kryminalistyki, podkreślić należy, że przedstawiał on powtarzalny schemat przeprowadzania zamachów przez członków ugrupowania. Można więc oceniać działania sykariuszy przez pryzmat schematu pojęciowego *modus operandi*, opisywanego przez T. Hanauska jako „charakterystyczny i z reguły powtarzany sposób zachowania się sprawcy, który, stanowiąc odbicie (...) jego właściwości i możliwości, wyraża się swoiście w czynie przestępnym, następstwach czynu (...) także i w zachowaniach poprzedzających czyn lub następujących po nim”⁶⁶. Z całą pewnością *sicarii* byli, posługując się terminologią współcześnie stosowaną przez amerykańskie Federalne Biuro Śledcze (FBI), „sprawcami zorganizowanymi”⁶⁷, których działania wykazywały cechy skrupulatnego planowania⁶⁸.

Sam przebieg operacji likwidacyjnej podzielić można na trzy zasadnicze fazy: przygotowanie, realizacja, następstwa⁶⁹. Taka typologia utworzona jest na gruncie nauki kryminalistyki. J. Wnorowski wskazuje, że na *modus operandi* składają się właśnie trzy stadia: stadium przygotowawcze, stadium dokonania oraz stadium ukrycia przestępstwa⁷⁰. Każda z tych faz związana jest niezmiennie z analizą danych, plasowaniem agentury i wykorzystaniem środków ochronnych. W przypadku działań taktycznych, polegających na dokonaniu aktu terrorystycznego w postaci ataku nożem na konkretną osobę, wymagana jest integracja wszystkich posiadanych i spływających na bieżąco informacji, dotyczących celu ataku. K. Leśniewski trafnie wskazuje, że przygotowania są *de facto* najistotniejszą

⁶⁴ J. Flawiusz, *Wojna...*, op.cit., s. 176.

⁶⁵ Ibidem, s. 176.

⁶⁶ T. Hanausek, *Modus operandi i alibi – ewolucja znaczenia pojęć*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne”, nr 8, 1978, s. 227.

⁶⁷ Por. R. Hazelwood, J. Douglas, *The Lust Murderer*, „FBI Law Enforcement Bulletin”, nr 4, 1980, s. 18-22.

⁶⁸ T. Berdzik, *Analiza modus operandi i próba ustalenia motywacji sprawcy na podstawie studium przypadku niewyjaśnionych zbrodni z Łodzi - kryptonim „Partner”*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica”, nr 82, 2018, s. 48.

⁶⁹ Por. K. Leśniewski, *High-tech assassination. Zabójstwa jako przejaw pozainformacyjnych operacji wywiadowczych*, Emów 2019, s. 49-80.

⁷⁰ J. Wnorowski, *Sposób działania jako środek identyfikacji sprawcy przestępstwa*, Warszawa 1978, s. 50.

częścią operacji, zdecydowanie ważniejszą niż sama realizacja, stanowiąca wdronienie przygotowań w życie, a zatem ich element pochodny⁷¹. Konieczne jest szczególnie dokonane w skrytości⁷² poznanie przyzwyczajień ofiary, jej sposobu bycia, rozkładu dnia, przy czym informacje te cechować winien walor wysokiej wiarygodności – cel ataku musi znaleźć się w konkretnym miejscu publicznym i czasie.

Jednocześnie otwarte przeprowadzenie przez *sicarii* zamachów pozwalało z pewnością na skuteczne zarządzanie strachem (*fear management*), ponieważ „jeszcze trudniejszym do zniesienia od mordów był sam strach przed nimi, gdyż jak w wojnie, w żadnej godzinie nikt nie był pewien życia. Na przypuszczalnych wrogów baczono już na odległość i nie ufano nawet zbliżającym się przyjaciom, lecz ludzie ginęli mimo całej swej nieufności i ostrożności”⁷³.

Do przygotowania i wykonania zamachu potrzebne były osobowe środki pracy, uplasowane w tzw. węzłach informacyjnych albo wśród osób mających dostęp do ważnych informacji cząstkowych⁷⁴. Konieczne było więc pozyskanie agentury ulokowanej w otoczeniu celu⁷⁵ – służby, klientów, niewolników, członków rodziny. Agentura taka umożliwiała pozyskanie wiedzy na temat potencjalnej ofiary podczas jej pobytu w miejscach zamkniętych (domy, urzędy, świątynie) oraz planów jej przemieszczania się pomiędzy nimi (ulice, place, drogi). Rozpoznanie należało uzupełnić o wiedzę na temat ewentualnej ochrony celu zamachu (liczebność, kwalifikacje) oraz o ocenę warunków w miejscu wytypowanym do jego przeprowadzenia. Wzmiankowana już sprawność organizacyjna *sicarii* musiała być o tyle wydajna, że wymagała nie tylko pracy z różnymi sieciami osobowych źródeł informacji⁷⁶, lecz także prowadzenia obserwacji własnej, realizowanej przez wiele osób, w innym bowiem przypadku szybko dochodziłoby do jej dekonspiracji⁷⁷.

⁷¹ K. Leśniewski, *High-tech...*, op. cit., s. 50.

⁷² B. Jagodziński, *Operacje specjalne a konwencjonalne*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 12, 2020, s. 272.

⁷³ J. Flawiusz, *Wojna...*, op. cit., s. 202.

⁷⁴ Por. W. Nowak, *Metodyka pracy kontrwywiadowczej*, Warszawa 1985, s. 37.

⁷⁵ Por. P. Herman, *Tajna Kanwa. O „Kanwie wywiadu agenturalnego” autorstwa Aleksandra Iwanowicza Kuka*, Bornemouth 2019, s. 33; por. A.I. Kuk, *Kanwa wywiadu agenturalnego*, Warszawa 1995, s. 33-65.

⁷⁶ Por. F. Musiał, *Podręcznik безпеki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970-1989)*, Kraków 2007, s. 87-167.

⁷⁷ M. Komaniecka, *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945-1989)*, Kraków 2010, s. 27-34; P. Herman, P. Łabuz, T. Safjański, *Ochro-*

Tak wykonany zamach wymagał co najmniej zaplecza wywiadowczego i logistycznego, aby możliwe było zaplanowanie miejsca ataku, rozpoznanie dróg ucieczki, jak również przeprowadzenie szeregu czynności kontrwykrywczych⁷⁸: zapewnienia bezpośrednim sprawcom czynu miejsca do zmiany zakrwawionej odzieży, pozbycia się broni, oczyszczenia się. Brak jest zresztą relacji Flawiusza o ujęciu sykariuszy w okolicznościach związanych bezpośrednio z przeprowadzeniem zamachu. Konieczna wobec tego była obecność w miejscu ataku innych członków grupy, którzy zabezpieczali odwrót wykonawców. Utrzymując wszystkie wynikające z oddalenia czasowego proporcje, sykariusze musieli zachowywać się po dokonaniu zabójstwa w sposób podobny do współczesnych sprawców czynu z art. 148 kodeksu karnego.

Wyrażamy pogląd, że możliwe jest przypisanie taktyce *sicarii* typowych cech aktywności terrorystycznej. Działali oni analogicznie do taktyki terrorystów nowożytnych⁷⁹.

Popelniający współcześnie zbrodnię zabójstwa podejmują takie czynności jak: zmiana wyglądu, pozbycie się rekwizytów, potrzebnych do utajenia wizerunku, szybkie oddalenie się z miejsca zdarzenia, zmiana samochodów lub innych środków transportu. W tym celu sprawcy korzystają z samochodów pochodzących z kradzieży lub zmieniają w nich tablice rejestracyjne⁸⁰. Podobnie, *toutes proportions gardées*, musieli zachowywać się po dokonaniu mordu sykariusze, którzy przecież, wedle *Josephusa*, „nie dawali się wykryć”⁸¹ i „tak świetnie potrafili się ukryć”⁸².

N. Ben-Yehuda w XXI w. wyraził pogląd, że nie jest możliwe zrozumienie podstawowych elementów współczesnej izraelskiej kultury bez znajomości tego wycinka dziejów, jakim jest historia żydowskich sykariuszy⁸³. Niemniej

na przedsiębiorstwa przed szpiegostwem gospodarczym. Prawne i praktyczne aspekty zapewnienia bezpieczeństwa aktywów przedsiębiorcy, Warszawa 2021, s. 205-207.

⁷⁸ Por. P. Chlebowicz, T. Safjański, *Kryminalistyczna charakterystyka działań kontrwykrywczych* [w:] P. Chlebowicz, P. Łabuz, T. Safjański (red.), *Działania kontrwykrywcze zorganizowanych grup przestępczych i organizacji terrorystycznych*, Warszawa 2021.

⁷⁹ R. Bobkier, P. Herman, *Sicarii Józefa Flawiusza. Przednowocześni terroryści czy mit założycielski współczesnego Izraela?*, „Res Politicae”, t. 13, 2021, s. 166.

⁸⁰ I. Dembowska, *Kryminalistyczna problematyka zachowania się sprawcy po popełnieniu przestępstwa zabójstwa* [w:] M. Szostak (red.), *Zbiór prac z zakresu kryminalistyki, psychologii sądowej, medycyny sądowej i analityki medycznej. Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. E-Monografie nr 51*, Wrocław 2014, s. 150.

⁸¹ J. Flawiusz, *Wojna...* op. cit.

⁸² Ibidem, s. 176.

⁸³ N. Ben-Yehuda, *The Sicarii Suicide on Masada and the Foundation of a National Myth* [w:]

jednak w Izraelu nastąpiła jej symbolizacja. Działalność *sicarii* stała się kamieniem milowym w historii narodu żydowskiego⁸⁴, mitem założycielskim niepodległego i suwerennego Państwa Izrael⁸⁵. Hasłem „Masada nigdy więcej nie upadnie”⁸⁶ uzasadniano militaryzację tego państwa, w którym wydatki na zbrojenia sięgały w latach 80. XX wieku 9% PKB⁸⁷, zaś w roku 2020 wynosiły 5,6% (przykładowo w Polsce 2,2%)⁸⁸. Ten mit jest potrzebny, pozwala bowiem na przywołanie hartu ducha sykariuszy współczesnym Izraelczykom, narażonym na nieustającą konfrontację z milionami wrogich Arabów, którzy otwarcie przyrzekają odebrać „ziemię obiecaną” Żydom⁸⁹. Nieuniknionym następstwem takiej symbolizacji jest również petryfikacja poglądów odnośnie do zmitologizowanego zjawiska.

Intencją autorów niniejszego opracowania było natomiast wyjście poza tradycyjną historiografię i poddanie flawiuszowskiej relacji o sykariuszach konfrontacji ze współczesnym stanem wiedzy szeroko pojętych nauk o bezpieczeństwie. Motto niniejszej publikacji stanowi pogląd, jaki wyraził George H. Mead, jeden z twórców symbolicznego interakcjonizmu⁹⁰: „przeszłość za każdym razem staje się inną w terażniejszości, w której ją odtwarzamy”.

Odtwarzając historię *sicarii* w naszej terażniejszości, sformułować można myśl, że swoimi atakami wykazali oni, podobnie jak terroryści współcześni, zdolność do podjęcia konfrontacji na polu bezpieczeństwa wewnętrznego, dysponując niewspółmiernie mniejszym niż rządzący Jerozolimą potencjałem ekonomiczno-wojskowym. Prowadzili walkę dominacyjną w sferze politycznej i ekonomicznej, kształtując paralelnie opinię publiczną. Wykazywali tym samym, że są przeciwnikiem zdolnym do realizacji agresywnych celów strategicznych. Działania takie w starożytności i współcześnie wymuszają na

J.R. Lewis, C.M. Cusack (red.), *Sacred Suicide*, London-New York 2014, s. 12.

⁸⁴ B. Nowaczyk, *Masada 66-73 n.e.*, Warszawa 2009, s. 7.

⁸⁵ K.W. Whitelam, *The Invention of Ancient Israel: The Silencing of Palestinian History*, New York 2009, s. 16-18.

⁸⁶ E. Gartman, *Return to Zion: The History of Modern Israel*, Philadelphia 2015, s. 172.

⁸⁷ O. Barbasiewicz, *Polityka Japonii wobec Izraela w kontekście konfliktu na Bliskim Wschodzie*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, nr 1, 2009, s. 97.

⁸⁸ *Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 1988-2020*, Stockholm International Peace Research Institute Military Expenditure Database, <https://www.sipri.org/databases/milex>, (dostęp: 29.01.2022).

⁸⁹ B. Heller, *Masada and the Talmud*, „Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought”, nr 2, 1968, s. 31-34.

⁹⁰ Por. A. Nieszporek, *Interakcjonizm symboliczny* [w:] M. S. Szczepański, A. Śliz (red.), *Współczesne teorie społeczne. W kręgu ujęć paradygmatycznych*, Opole 2019, s. 113-135.

władzach podejmowanie wielopłaszczyznowej aktywności, ukierunkowanej na przeciwstawianie się tego typu ofensywnym działaniom⁹¹.

Walka sykariuszy, motywowana patriotyzmem i względami religijnymi, oraz wybory, jakich musieli oni dokonywać, stanowią podbudowę współczesnych debat, dotyczących zagadnień związanych z etyką pola walki czy wykorzystania bezzałogowych statków powietrznych (dronów) do selektywnej eliminacji przeciwników⁹². Niemniej jednak wyrażamy głębokie przeświadczenie, że konieczna jest dalsza analiza działalności i taktyki *sicarii*, dokonana z perspektywy nauk o bezpieczeństwie. Analiza taka pozwoliłaby na jeszcze szersze naświetlenie sukcesów, odnoszonych przez to ugrupowanie w warunkach walki miejskiej. Bezspornie stanowią *sicarii* znakomity przykład na godną pozazdroszczenia umiejętność wykorzystywania w Izraelu zjawisk historycznie odległych do kreowania postaw patriotycznych. Budzi jednak niepokój podobieństwo działań sykariuszy do aktywności terrorystycznej z użyciem broni białej współcześnie.

BIBLIOGRAFIA

1. Amielańczyk K., *Lex Cornelia de sicariis et veneficis. Ustawa Korneliusza Sulli przeciwko nożownikom i trucicielom*, Lublin 2011.
2. Applegate R., *Combat Use of the Double Edged Fighting Knife*, Boulder 1993.
3. Arianti V., *Analysing Use of Sharp Weapons in Terrorist Attacks in Indonesia*, „Counter Terrorist Trends and Analyses”, nr 4, 2018.
4. von Auerswald F., *Ringer Kunst*, Wrocław 2021.
5. Bakker E., *Jihadi terrorists in Europe their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: an exploratory study*, Den Haag 2006.
6. Barksdale L., Sims E., Vo Ch., *Knife Impression Bloodstain Patterns*, „Anil Aggrawal's Internet Journal of Forensic Medicine and Toxicology” 2004, nr 2, <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aaifmt&volume=5&issue=2&article=001>, (dostęp 19.02.2022).
7. Bartal S., *Lone-wolf or terror organization members acting alone: new look at the last Israeli–Palestine incidents*, „Middle Eastern Studies”, nr 2, 2017.
8. Ben-Yehuda N., *Political Assassinations by Jews. A Rhetorical Device for Justice*, Albany 1993.

⁹¹Por. A. Żebrowski, *Agentura wpływu uczestnikiem walki informacyjnej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem”, nr 1, 2018, s. 62.

⁹²Por. K.R. Himes, *Drones and The Ethics of Targeted Killing*, London 2016, s. 26.

9. Ben-Yehuda N., *The Sicarii Suicide on Masada and the Foundation of a National Myth*, [w:] Lewis J. R., Cusack C. M. (red.), *Sacred Suicide*, London-New York 2014.
10. Bent J.T., *Expedition to the Hadramut*, „The Geographical Journal”, nr 4, 1894.
11. Berdzik T., *Analiza modus operandi i próba ustalenia motywacji sprawcy na podstawie studium przypadku niewyjaśnionych zbrodni z Łodzi - kryptonim «Partner»*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica”, nr 82, 2018.
12. Bésenyő J., *Low-cost Attacks, Unnoticeable Plots? Overview on the Economical Character of Current Terrorism*, „Strategic Impact”, nr 1, 2017.
13. Blackburn A., Knüsel C.J., *Hand Dominance and Bilateral Asymmetry of the Epicondylar Breadth of the Humerus: A Test in a Living Sample*, „Current Anthropology”, nr 2, 2017.
14. Bobkier R., Herman P., *Sicarii Józefa Flawiusza. Przednowocześni terroryści czy mit założycielski współczesnego Izraela?*, „Res Politicae”, t. 13, 2021.
15. Bobkier R., *Taqiyya. Szyicka doktryna „uświęconego kłamstwa” jako narzędzie terrorystów*, „Res Politicae”, t. 13, 2021.
16. Brandon S.G.F., *Jesus and the Zealots. A Study of the Political Factor in Primitive Christianity*, Manchester 1967.
17. Brighton M., *The Sicarii in Josephus's Judean War. Rhetorical Analysis and Historical Observations*, Atlanta 2009.
18. Brodbeck S., *Introduction to Bloodstain Pattern Analysis*, „SIAC-Journal – Journal for Police Science and Practice”, nr 2, 2012.
19. Brzozowska M., Kaczmarek M., *Materialnoprawne i kryminalistyczne aspekty przestępstwa zabójstwa*, Piła 2011.
20. Chlebowicz P., Safjański T., *Kryminalistyczna charakterystyka działań kontrwykrywczych*, [w:] Chlebowicz P., Łabuz P., Safjański T. (red.), *Działania kontrwykrywcze zorganizowanych grup przestępczych i organizacji terrorystycznych*, Warszawa 2021.
21. Choromański K., *Basics of Bloodstain Pattern Analysis*, [w:] Kumar A. (red.), *Bloodstain Pattern Analysis in Crime Scenarios*, Singapore 2020.
22. Collins J.J., *Radical Religion and the Ethical Dilemmas of Apocalyptic Millenarianism*, [w:] Bennett Z., Gowler D. B. (red.), *Radical Christian Voices and Practice. Essays in Honour of Christopher Rowland*, New York 2012.
23. Copeland T., *Is the “New Terrorism” Really New?: An Analysis of the New Paradigm for Terrorism*, „Journal of Conflict Studies”, nr 2, 2001.

24. Dembowska I., *Kryminalistyczna problematyka zachowania się sprawcy po popełnieniu przestępstwa zabójstwa*, [w:] red. Szostak M., *Zbiór prac z zakresu kryminalistyki, psychologii sądowej, medycyny sądowej i analityki medycznej. Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. E-Monografie nr 51*, Wrocław 2014.
25. Dervenis K., Lykiardopoulos N., *The Martial Arts of Ancient Greece: Modern Fighting Techniques from the Age of Alexander*, Rochester 2007.
26. Eisenman R., "Sicarii Essenes," "The Party Of The Circumcision," And Qumran, [w:] Martínez F. G., Popović M. (red.), *Defining Identities: We, You, and the Other in the Dead Sea Scrolls. Studies on the Texts of the Desert of Judah*, Leiden-Boston 2008.
27. Fester U. et al., *Bloody Brazilian Knife Fightin' Techniques*, Baird Green Bay 2004.
28. Flawiusz J., *Dawne dzieje Izraela*, Dąbrowski E. (red.), Poznań 1962.
29. Flawiusz J., *Wojna żydowska*, Sandomierz 2013.
30. Flawiusz J., *Wojna żydowska*, Warszawa 2001.
31. Franco S., *Knife fighting targets. The ultimate knife fighting targeting system for self-defence*, Maryland 2018.
32. Gartman E., *Return to Zion: The History of Modern Israel*, Philadelphia 2015.
33. Gočeva Z., *Gladiatorenkämpfe in Thrakien*, „Klio. Beiträge zur Alten Geschichte”, nr 1-2, 1981.
34. Hanausek T., *Modus operandi i alibi – ewolucja znaczenia pojęć*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne”, nr 8, 1978.
35. Hazelwood R., Douglas J., *The Lust Murderer*, „FBI Law Enforcement Bulletin”, nr 4, 1980.
36. Herman P., *Tajna Kanwa. O „Kanwie wywiadu agenturalnego” autorstwa Aleksandra Iwanowicza Kuka*, Bornemouth 2019.
37. Herman P., Łabuz P., Safjański T., *Ochrona przedsiębiorstwa przed szpiegostwem gospodarczym. Prawne i praktyczne aspekty zapewnienia bezpieczeństwa aktywów przedsiębiorcy*, Warszawa 2021.
38. Himes K.R., *Drones and The Ethics of Targeted Killing*, London 2016.
39. Horgan J. G. et al., *Across the Universe? A Comparative Analysis of Violent Behavior and Radicalization Across Three Offender Types with Implications for Criminal Justice Training and Education*, U.S. Department of Justice, 2016, <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/249937.pdf>, (dostęp 16.01. 2022).
40. Horsley R.A., *The Sicarii: Ancient Jewish "Terrorists"*, „The Journal of Religion”, nr 4, 1979.

41. Humenberger M., *Dynamics and root causes of recent major terrorist attacks in Europe*, Wien 2018.
42. Iwakura M., Kawaguchi T., Hosoda K., Shibata Y., Komatsu H., Yanagisawa A., Kohmura E., *Knife Blade Penetrating Stab Wound to the Brain*, „*Neurologia medico-chirurgica*”, nr 3, 2005.
43. Иванов-Катанский С., *Техника фехтования мечом, ножом и кинжалом*, Москва 2003.
44. Jackson K.P., *Revolutionaries in the First Century*, „*Brigham Young University Studies*”, nr 3, 1996.
45. Jagodziński B., *Operacje specjalne a konwencjonalne*, „*Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*”, nr 12, 2020.
46. James S.H., Edel Ch.F., *Bloodstain Pattern Interpretation*, [w:] W.G. Eckert (red.), *Introduction to Forensic Sciences*, Boca Raton 1997.
47. James S.H., Kish P.E., Sutton T.P., *Bloodstain Patterns*, [w:] James S.H., Nordby J.J., Bell S. (red.), *Forensic Science: An Introduction to Scientific and Investigative Techniques*, London 2014.
48. James S.H., Kish P.E., Sutton T.P., *Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice*, Boca Raton 2005.
49. Komaniecka M., *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945-1989)*, Kraków 2010.
50. Kontny B., *Próba odtworzenia technik walki mieczem w młodszym okresie przedrzymskim: wpływ formy broni na jej zastosowanie*, „*Światowid*”, nr 41, 1998.
51. Kuk A.I., *Kanwa wywiadu agenturalnego*, Warszawa 1995.
52. Leśniewski K., *High-tech assassination. Zabójstwa jako przejaw pozainformacyjnych operacji wywiadowczych*, Emów 2019.
53. Łochowski M. et al., *Penetrating neck traumas*, „*Kardiochirurgia i Torakochirurgia Polska*”, nr 1, 2014.
54. Long H., *21 Techniques of Silent Killing*, Boulder 1989.
55. *Maffia i Camorra*, „*Gazeta Lwowska*”, nr 230, 1876.
56. Mandal A.K., Oparah S.S., *Penetrating stab wounds of the chest: experience with 200 consecutive cases*, „*The Journal of Trauma*”, nr 11, 1976.
57. Mandal A.K., Oparah S.S., *Unusually low mortality of penetrating wounds of the chest. Twelve years' experience*, „*The Journal of Thoracic and Cardiovascular Surgery*”, nr 1, 1989.
58. Mead G.H., *The Philosophy of the Act*, Chicago 1938.

59. Merin O. et al., *Terrorist Stabbings — Distinctive Characteristics and How to Prepare for Them*, „The Journal of Emergency Medicine”, nr 4, 2017.
60. *Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 1988-2020*, Stockholm International Peace Research Institute Military Expenditure Database, <https://www.sipri.org/databases/milex>, (dostęp 29.01.2022).
61. Miller M.C., *Athens and Persia in the Fifth Century BC: A Study in Cultural Receptivity*, Cambridge 2004.
62. Millington J., *Bloodstain Pattern Analysis*, [w:] White P. C. (red.), *Crime Scene to Court: The Essentials of Forensic Science*, Cambridge 2016.
63. Minnery J., *CIA Catalogue of Clandestine Weapons*, Boulder 1993.
64. Musiał F., *Podręcznik bezpieczeństwa. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970-1989)*, Kraków 2007.
65. Nesser P., Stenersen A., *The Modus Operandi of Jihadi Terrorists in Europe*, „Perspectives on Terrorism”, nr 6, 2014.
66. Nieszporek A., *Interakcjonizm symboliczny*, [w:] Szczepański M. S., Śliz A. (red.), *Współczesne teorie społeczne. W kręgu ujęć paradygmatycznych*, Opole 2019.
67. Nowak W., *Metodyka pracy kontrwywiadowczej*, Warszawa 1985.
68. Olding J., Olding C., Bew D., Fan K., *Penetrating head & neck trauma – Epidemiology and injury characteristics in terror-related violence, interpersonal violence and deliberate self-harm at a level 1 trauma centre*, „The Surgeon”, nr 3, 2019.
69. Paulsen F., Waschke J., *Atlas anatomii człowieka. Głowa, szyja i układ nerwowy. Łacińskie mianownictwo anatomiczne*, Wrocław 2019.
70. Peleg K., Aharonson-Daniel L., Michael M., Shapira S.C., *Patterns of injury in hospitalized terrorist victims*, „The American Journal of Emergency Medicine”, nr 4, 2003.
71. Peschel O. et al., *Blood stain pattern analysis*, „Forensic Science, Medicine and Pathology”, nr 7, 2011.
72. Quattrocchi V., *The Sicilian Blade. The Art of Sicilian Stiletto Fighting*, El Dorado 1993.
73. Rozenfeld M., Givon A., Peleg K., *Violence-related Versus Terror-related Stabbings: Significant Differences in Injury Characteristics*, „Annals of Surgery”, nr 5, 2018.
74. Seitelberger R., Bialy J., Rajek M.A., *Repair of stab-wound laceration of the aortic arch using deep hypothermia and circulatory arrest*, „The Annals of Thoracic Surgery”, nr 2, 2004.

75. Shaham D. et al., *The role of radiology in terror injuries*, „The Israel Medical Association Journal”, nr 4, 2002.
76. Simcox R., *The Asylum–Terror Nexus: How Europe Should Respond*, „Background” 18.06.2018, nr 3314, <https://www.heritage.org/sites/default/files/2018-06/BG3314.pdf>, (dostęp 18.02.2022).
77. Smith G.A., *Knife-Related Injuries Treated in United States Emergency Departments, 1990–2008*, „The Journal of Emergency Medicine”, nr 3, 2013.
78. Sobczyński R., Węgrzyn P., Sadowski J., *Zastosowanie opatrunku TachoSil® w leczeniu rany klutej serca*, „Kardiochirurgia i Torakochirurgia Polska”, nr 11, 2012.
79. Talaga M., *Średniowieczne techniki walki wręcz w świetle danych osteologicznych i traktatów szermierczych*, 2011, <https://tiny.pl/97vqc>, (dostęp 19.02.2022)
80. Taupin J.M., Cwiklik Ch., *Scientific Protocols for Forensic Examination of Clothing*, Boca Raton 2011.
81. Goodman H., Kuperwasser Y. (red.), *The Knife and the Message: The Roots of the New Palestinian Uprising*, “Jerusalem Center for Public Affairs”, 2018, <http://jcpa.org/pdf/The-Knife-and-the-Message-The-Roots-of-the-New-Palestinian-Uprising.pdf>, (dostęp 7.10.2022).
82. Walczak B., Starko B., *Additional Transmissions of Hundsfield and Lignitzer Dagger Teachings*, „Acta Periodica Duellatorum”, nr 1, 2018.
83. Walczuk M., Bogusz M., Bogusz I., *Ślady biologiczne. Analiza mechanizmu powstawania plam krwi i możliwości jej wykorzystania w procesie dowodowym i wykrywczym*, Legionowo 2014.
84. Whitelam K.W., *The Invention of Ancient Israel: The Silencing of Palestinian History*, New York 2009.
85. Williams E., Squires P., *Rethinking Knife Crime. Policing, Violence and Moral Panic?*, Cham 2021.
86. Wnorowski J., *Sposób działania jako środek identyfikacji sprawcy przestępstwa*, Warszawa 1978.
87. Wonder A.Y., *Blood Dynamics*, San Diego 2001.
88. Zeitlin S., *The Sicarii and Masada*, „The Jewish Quarterly Review”, nr 4, 1967.
89. Żebrowski A., *Agencja wpływu uczestnikiem walki informacyjnej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem”, nr 1, 2018.